

NILS ERIK VILLSTRAND

Svenskspråkiga kungörelser i muntligt sammandrag på finska – en pragmatisk lösning på en komplicerad problematik

Prästmötet i Åbo 1807 diskuterade kungörandet av förordningar från predikstolen. Man enades om att uppläsandet inte skulle ske i vanlig predikoton utan med en hög och klar röst. De flesta av de texter som skulle kungöras i finskspråkiga församlingar distribuerades i svensk språkdräkt. Hur skulle man lämpligen göra med dem – översätta dem i sin helhet eller återge innehållet kort sammanfattat? Man stannade för det senare alternativet.

Mitt intresse för relationen mellan styrande och styrda i det tidigmoderna svenska riket ledde mig över till att studera hur kungörelsesystemet fungerade i de många kyrkor där man kom samman till finsk gudstjänst. Det resulterade 2008 i uppsatsen ”Skriftlighet med förhinder. Den svenska statsmaktens kungörelser i finskspråkiga församlingar under 1700-talet”.¹

Prästmötets beslut meddelades prästerskapet i Åbo stift till efterlevnad, men den fråga jag ställde mig utan att kunna ge ett svar var: återspeglade beslutet 1807 en etablerad praxis eller var det fråga om ett försök att etablera en ny rutin vid kungörandet? Taru Nordlund har undersökt på vilket språk kungörelserna i S:t Karins socken utanför Åbo var skrivna under 1700- och 1800-talen. Majoriteten av befolkningen i socknen var finskspråkig, men det var ändå så att de allra flesta kungörelserna som anlände till församlingen ännu kring medlet av 1800-

---

1. Nils Erik Villstrand, 'Skriftlighet med förhinder. Den svenska statsmaktens kungörelser i finskspråkiga församlingar under 1700-talet', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket* (Helsingfors & Stockholm 2008), s. 315–360.

talet var publicerade på svenska.² Det här resultatet talar för att beslutet på prästmötet 1807 kan ha haft betydelse under en lång tid framöver.

Eftersom jag i intellektuell mening råkade snubbla över ett intressant källmaterial – i mitt letande efter någonting helt annat – kan jag nu vidareutveckla det resonemang jag var tvungen att avsluta med en fråga 2008. För ett par år sedan besökte jag Riksarkivet i Stockholm för att studera korruption bland ämbetsmän och dålig förvaltning. Jag studerade den ämbetsresa som greve Fredrik Gyllenborg genomförde i Finland 1803. Det var inte vilken rutinresa som helst han gjorde. Gyllenborg var nämligen sedan 1796 tjänsteförrättande justitiekansler. Syftet med hans resa var att undersöka hur förvaltningen fungerade i den östra riksdelen och att ta emot undersåtarnas klagomål.³ I de arkivalier som fanns från resan stötte jag på intressant material om hur prästerna i finska församlingar hanterade kungörelser som nådde församlingarna enbart i svensk språkdräkt.

Kungörelser upplästa från predikstolen blev från och med tidigt 1600-tal och under ungefär tre sekler överhetens viktigaste kanal för kommunikation till sina undersåtar. Historikern Elisabeth Reuterswärd och kyrkohistorikern Bill Widén har gjort banbrytande insatser i studiet av det svenska kungörelsesystemet.⁴ I ett samhälle med en ökande läskunnighet och en omfattande tidningspress blev kungörelset i en långsam process dysfunktionellt. Den starka kritik som på 1800-talet i Sverige riktades mot uppläsandet av kungörelserna i kyrkan och avvecklingen av systemet behandlas av Oloph Bexell i en uppsats publicerad 2009.⁵

-
2. Taru Nordlund, 'Kirkossa kuulutettu – ruotsi ja suomi Kaarinan seurakunnan kirkonkuulutuksissa 1700–1800-luvulla', Leena Kolehmainen, Aino Liira & Kirsi-Maria Nummila (toim.), *Kieliä ja kohtaamisia Turun historiassa. Näkökulmia monikielisyysveen* (Helsinki 2021), s. 143–174.
  3. Om dessa, se Nils Erik Villstrand, 'Goda lagar i "elak" förvaltning. Ämbetsmän och korruption i ljuset av en svensk förordning 1766', *Historisk Tidskrift för Finland* 107 (2022:3), s. 377–379, 399–400 och där anförd litteratur.
  4. Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle* (Lund 2001); Bill Widén, *Predikstolen som massmedium i det svenska riket från medeltiden till stormaktstidens slut* (Åbo 2002); se även Carin Bergström, *Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720–1800* (Stockholm 1991), s. 117–124.
  5. Oloph Bexell, 'När vardagslivet profanerade gudstjänsten. Kyrkomötesdebatten om kungörelseläsningen i högmässan', *Gudstjänst och vardag. Årsbok för svensk gudstjänstliv* 2009 (Skellefteå 2009), s. 26–59.

Historiker som i likhet med Peter Ericsson och Anna Maria Forssberg har intresserat sig för hur den tidigmoderna överheten arbetade för att forma opinionerna har haft anledning att uppmärksamma kungörelserna.⁶ Kungliga förordningar, förordningar från centrala ämbetsverk och länsstyrelsernas kungörelser har utnyttjats som källa också av andra forskare. Joachim Östlund har till exempel studerat maktlegitimering utgående från de böndagsplakat som lästes upp i kyrkorna, Johanna Widenberg bekämpandet av boskapssjuka via förordningar under 1700-talet och Ann-Catrin Östman efterlysningar av estniska överlöpare i Finland under 1810-talet i de kungörelser länsstyrelsen i Åbo och Björneborgs län publicerade.⁷ Gemensamt för den här typen av undersökningar är att forskaren med tanke på meningsfullheten i sitt projekt utgår ifrån att kungörelsesystemet i stora drag fungerade som det var tänkt att göra.

Min forskningsfråga har varit och är alltjämt: hur blev överhetens vilja känd i en finskspråkig församling?⁸ Sedan 1735 arbetade en translator vid det kungliga kansliet i Stockholm. Men det var omöjligt för en enda translator att klara av mer än att översätta ett urval av förordningar och påbud till finska. Endast en del av en allt stridare ström av förordningar översattes och trycktes upp på finska i Stockholm, medan de allra flesta av länsstyrelsernas många kungörelser publicerades enbart på svenska.

Det var prästernas plikt att läsa upp samtliga kungörelser som sändes till församlingen och det skulle ske ”som de i bokstafwen lyda”. Samtidigt befriades prästerskapet 1732 i Finland från att översätta kungörelser från svenska till finska. Ett märkligt rättsläge för prästerskapet i finska församlingar – skulle man lyda och översätta, eller hänvisa till att man var befriad och avstå? Min slutsats blev att prästerna gnisslade tänder men att de också efter 1732 översatte kungörelserna så ordagrant

-
6. Peter Ericsson, *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet* (Uppsala 2002); Anna Maria Forssberg, *Att hålla folket på gott humör. Informations-spridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680* (Stockholm 2005).
  7. Joachim Östlund, *Lyckolandet. Maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstid till demokratins genombrott* (Lund 2007); Johanna Widenberg, *Den stora kreatursdöden. Kampen mot boskapspest och mjältbrand i 1700-talets svenska rike* (Stockholm 2017); Ann-Catrin Östman, 'Estniska överlöpare i Finland på 1810-talet – krav på förvisningar under en ny gränsregim', *Historisk Tidskrift för Finland* 108 (2023:2), s. 201–233.
  8. Det följande enligt Villstrand, 'Skriftlighet med förhinder', s. 315–360.

som möjligt från predikstolen. Trots att de strängt taget var befriade från den plikten.

I avsaknad av ett etablerat finskt skriftspråk var prästernas översättande i själva verket en effektivare – och billigare – kommunikation mellan överhet och undersåtar än översättningar gjorda och upptryckta i Stockholm. En sockenpräst kunde nämligen ge en översättning på den finska dialekten i det område där han verkade. En tryckt kungörelse skriven enligt den finska som talades inom ett visst dialektområde kunde däremot ge upphov till missförstånd när den kungjordes i kyrkorna inom ett annat.

***

Fredrik Gyllenberg kunde under sin resa 1803 notera ett missnöje med hur kungörelsesystemet fungerade i Uleåborgs län. Han drabbades också direkt av att allt inte fungerat som på Strömsö. Bonden Anders Oinas från Pudasjärvi som hade deltagit i riksdagen år 1800 informerade nämligen muntligen Gyllenberg om att allmogen inte överallt i länet hade fått veta om hans kommande besök. Den kungörelse där landshövding Adolf Edelsvärd meddelade om var och när allmogen i hans län kunde möta Justitiekanslern hade nämligen inte nått fram till alla församlingar i länet i tid.⁹ Det här var självfallet ytterst pinsamt för länsförvaltningen. Bland allmogen särskilt i länets södra del var tydligen irritationen över att kungörelserna inte lästes upp på behörigt sätt från predikstolarna allmän vid den här tiden. Allmogen i Ijo och Muhos socknar gjorde i en supplik gällande att man under femtio års tid inte fått någon information om kungliga författningar, särskilt inte om sådana som behandlade prestationer till kronan. Klagomålet konstaterades vara utan grund och lumpkommissarien Petter Lagerberg som sammanställt suppliken bötfölldes i april 1803.¹⁰

De problem som landshövdingen på grund av det här gick in för att åtgärda var två, nämligen att de texter som skulle kungöras nådde alla kyrkor i tid och att prästerna skötte sin skyldighet att kungöra dem från predikstolen. Helt litade han inte på prästerna eftersom han

---

9. Ärende 366 i Ingående diarium under Justitiekanslerns resor 1803–1804, Justitiekanslerns arkiv, C I e:5, Riksarkivet, Stockholm.

10. Till landshövdingen i Uleåborgs län 15.3.1803, Koncept, huvudserien B II a:113 och Kungliga remisser 1804, nr 76, Koncept, huvudserien B II a:114, Justitiekanslerns arkiv, Riksarkivet, Stockholm.

kort efter Justitiekanslerns besök påbjöd att kronofogdar och länsmän skulle närvara vid gudstjänsterna. Där skulle de informera sig om att kungörelserna levererats till församlingsprästerna i tid och om hur dessa skötte sitt lagstadgade uppdrag. Kronofogdarna skulle i fortsättningen skicka in rapporter över detta.¹¹

Bland de handlingar som Gyllenborg kunde ta del av i ärendet fanns ett memorial från december 1803 författat av den gamla prosten Johannes Westzyntius (1734–1804) i Pyhäjoki.¹² Länsmannen hade av landshövdingen i Uleåborg fått i uppdrag att utröna hur kungörandet genomfördes och om allmogens klagomål var befogade. Det här var tydligen den droppe som fick prostens vredesbägare att rinna över. Han lät förstå att de av hans sockenbor som inlämnat en klagoskrift till Justitiekanslern om uppläsandet av kungörelser var högmodiga, fördomsfulla, lättsinniga och ”kitsliga”.

Westzyntius argumenterade för att prästerskapet i hans prosteri minsann skött sig med den äran. Ingen skugga skulle falla över dem. Allt medan allmogen borde varnas för att komma med ogrundade klagomål.

Ett av klagomålen gällde beslutet från riksdagen år 1800, närmare bestämt att allmogen inte hade fått ta del av det. Skrivelsen var lång och hade, hävdade prosten, delats upp i olika avsnitt som lästs upp under flera söndagar. De sockenbor som påstod att de inte fått ta del av beslutet hade helt enkelt försummat att delta i gudstjänsten.

De sockenbor som deltog i gudstjänsten och tog del av kungörelserna lyssnade enligt prosten ouppmärksam och förstod inte innehållet på rätt sätt. Det medförde att prästen måste ge allmogen ”förnyade förklaringar och rättelser af deras misstag”. Westzyntius var inte ensam om den här uppfattningen.¹³ Samtidigt bör vi komma ihåg att det var en gammal beprövad strategi från böndernas sida att låta förstå att man inte blivit informerad om eller förstått sådant som var i strid med egna intressen.

---

11. Adolf Edelsvärd till Fredrik Gyllenborg 14.11.1803 och länsstyrelsens i Uleåborg memorial till Fredrik Gyllenborg 20.2.1804 med cirkulär till kronofogdarna 26.9.1803 och kungörelse till Uleåborgs läns invånare 28.12.1803 som bilagor, Handlingar i samband med Justitiekanslerns resor, Justitiekanslerns arkiv, E VI:24, Riksarkivet, Stockholm.

12. Länsstyrelsens i Uleåborg memorial till Fredrik Gyllenborg 20.2.1804 med Johannes Westzyntius memorial 29.12.1803 som bilaga, Handlingar i samband med Justitiekanslerns resor, Justitiekanslerns arkiv, E VI:24, Riksarkivet, Stockholm.

13. Villstrand, 'Skrifflighet med förhinder', s. 348.

Ett bekymmer var enligt Westzyntius att vissa kungliga förordningar sänts till socknen i bara ett exemplar och därför måste cirkuleras mellan moderkyrkan och kapellen. Ett annat bekymmer var att så få kungörelser från Kungl. Maj:t och olika kollegier kom till socknen i finsk översättning. Detta trots att en translator var anställd för att ”betjena de finska orterne med nödige öfversättningar af utkommande Stadgar”. Prostens hälsning i riktning Stockholm kunde inte ha varit tydligare.

Hur såg kungörandets praktik då ut enligt prosten Westzyntius? Kungörelserna hanterades på olika sätt utgående från sin avsändare och språkdräkt. Finskspråkiga kungörelser som sänts till socknen läste prästerskapet så snabbt som möjligt upp från predikstolen ”ord ifrån ord”. De översatte också ”godvilligt” länsstyrelsens och olika ämbetsmäns kungörelser från svenska till finska. Ordvalet ”godvilligt” kom sig av att prästerna enligt den kungliga resolutionen från 1732 strängt taget inte var skyldiga att översätta kungörelser från svenska till finska.

Men med i Stockholm publicerade kungörelser på svenska som innehöll relevant information för sockenborna handlade man enligt Westzyntius på ett annat sätt. Prästerna återgav i väntan på finska översättningar innehållet i dem ”korteligen och begripeligen” på finska från predikstolen. Att översätta dem ”in extenso” skulle ta för lång tid. Huvudsyftet med gudstjänsten var ju ”Guds ords förkunnande”. Prosten framhöll att det system han beskrev gällde för hela hans prosteri.

Det här stämde överens med landshövding Edelsvärds uppfattning. Om det var fråga om ”widlyftige” texter på svenska som skulle kungöras var det enligt landshövdingen tillräckligt att prästen gav en ”uttydning” av ”det nödiga af innehållet”. Det här under förutsättning att allmogen upplystes om möjligheten att efteråt få bekanta sig närmare med innehållet i kyrkan – alltså med hjälp av prästen – eller att de fick möjlighet att vända sig till länsmannen för närmare information.¹⁴

Historikern Gunnar Suolahti gjorde 1913 utgående från allmogens och prästerskapets besvär vid riksdagarna en slitstark tolkning gällande kungörandet av överhetens påbud i finska församlingar: enligt honom var det ett problem som aldrig fick en tillfredställande lösning under

---

14. Länsstyrelsens i Uleåborg memorial till Fredrik Gyllenborg 20.2.1804 med kungörelse till Uleåborgs läns invånare 28.12.1803 som bilagor, Handlingar i samband med Justitiekanslerns resor, Justitiekanslerns arkiv, E VI:24, Riksarkivet, Stockholm.

den svenska tiden. Viktiga förordningar distribuerades inte i tillräcklig omfattning i finsk översättning, prästerna var inte alltid kapabla att från predikstolen göra en begriplig översättning och den finskspråkiga allmogen levde i informationsskugga. Orsaken till missförhållandena var enligt Suolahti den likgiltiga attityd som de ansvariga myndigheterna intog.¹⁵

Den översättande sockenprästen innehade en nyckelroll. I min tidigare forskning kring kungörandets praktiker i finskspråkiga församlingar har jag argumenterat för att sockenprästerskapets översättningar av förordningar och andra texter som sänts till församlingen på svenska ur ett kommunikativt perspektiv inte bör ses som ett sämre alternativ än texter översatta till finska i framförallt Stockholm och spridda i en tryckt version. Men om alternativet till finska texter var att innehållet i tryckta svenska kungörelser publicerade i huvudstaden presenterades ”korteligen och begripligen” för finskspråkiga undersåtar, innebär det att de särbehandlades negativt i förhållande till svenskspråkiga undersåtar? Det skulle i så fall betyda att Jonas Nordin och Elisabeth Reuterswärd har rätt då de hävdar att just detta var fallet.¹⁶

Jag ser inga möjligheter att på ett empiriskt hållbart sätt avgöra vilket av alternativen som garanterade en bättre kommunikation från överhet till undersåtar: långa texter skrivna på en utstuderat komplicerad kansliprosa och upplästa på svenska från predikstolen eller ett sammandrag på finska av innehållet så som den kungörande prästen förstod det. Men om allmogen, som landshövding Edelsvärd förutsatte, vid behov faktiskt kunde vända sig till prästen eller länsmannen för närmare information om innehållet är det svårt att se varför det korta sammandraget nödvändigtvis var underlägset den långa originaltexten. På så sätt blev ju också gudstjänsten kortare och det profana inslaget tonades ned.

Prästernas kompetens och ambitionsnivå som översättare av kungörelser in extenso varierade, men ramen i form av den svenskspråkiga texten var given. De präster som delgav innehållet i kungörelser med hjälp av ett sammandrag på finska hade en större rörelsefrihet i att

---

15. Gunnar Suolahti, *Vuosisatoin takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1800 luvuilta*, nytugåva redigerad av Matti Klinge (Helsinki 1993), s. 317–324.

16. Jonas Nordin, *Ett fattigt och fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Eslöv 2000), s. 327; Reuterswärd, *Ett massmedium för folket*, s. 60–61.

tolka texten och bättre möjligheter att formulera sig med tanke på sin målgrupps förutsättningar att ta till sig budskapet. De hade därmed självfallet också ett större personligt ansvar för att allmogen blev tillräckligt väl informerad om innehållet i det som kungjordes.

De texter som kungjordes sändes, som Taru Nordlund visat, ännu kring medlet av 1800-talet nästan alltid till finskspråkiga församlingar i svensk språkdräkt. Personer som sprängt den religiösa läskunnighetens snäva ram blev på 1800-talet ett allt vanligare inslag inom bondebefolkningen. Senast i det här skedet, när allmogen i sin egen krets bör ha haft tillgång till personer som man med förtroende kunde vända sig till för att få en text på finska uppläst, skulle det ha varit en fördel med texter distribuerade till församlingarna i Finland på folkmajoritetens språk. Intressant nog förde bönderna i Pikis och Halikko härad i Egentliga Finland redan 1770 fram ett önskemål om att för allmogen viktiga förordningar publicerade på finska skulle finnas tillgängliga att köpas på marknader och andra allmänna platser.¹⁷

Språkdräkten – svenska eller finska – fick en ny betydelse. Den som kan skriva kan också läsa på en mer avancerad nivå. Ännu på 1830-talet var inte en större andel än fem procent av de vuxna männen på landsbygden i Finland skrivkunniga. Det hindrade inte att finskspråkiga bönder i socknarna redan vid den här tiden vände sig till sin överhet och framhöll att de själva kunde sammanställa de dokument som var nödvändiga i en kommunikation med olika myndigheter. Villkoret var att de till skillnad från vad som var tillåtet fick övergå till att använda sitt eget språk. Samtidigt utvecklades vid den här tiden finskan som skriftspråk och blev småningom gångbar inom allt flera områden i samhället.¹⁸ Enligt Laura Stark var det ändå före 1860-talet sällsynt att någon inom allmogebefolkningen klarade av att sammanställa officiella dokument utan hjälp av en ståndsperson.¹⁹

---

17. Suolahti, *Vuosisatain takaa*, s. 323.

18. Nils Erik Villstrand, 'Bokstäver, bönder och politik. Muntligt och skriftligt i 1700-talets politiska kultur', Peter Danielsson, Håkan Nordmark & Jan Samuelson (red.), *Att komma till tals. Nedslag i den nordiska historiens vardagslunk och konflikter* (Växjö 1999), s. 90; Nils Erik Villstrand, 'Memorialets makt. Bonderiksdagsmän i det frihetstida Sverige som aktörer i en forskriftligad politisk kultur', *Historisk Tidskrift* 134 (2014:2), s. 223; Kaisa Häkkinen, *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia* (Porvoo, Helsinki & Juva 1994), s. 13–15, 101–102.

19. Laura Stark, 'Maalaisrahaan kirjoitusmotivaatio ja asenteet kirjoitustaitoa kohtaan 1840–1890-luvun Suomessa', *Kasvatus & Aika* 3 (2008:2), s. 56.

Till det jag alltjämt inte kunnat klarlägga hör hur gammal praxisen att prästen delgav sin församling ett sammandrag av en svenskspråkig kungörelse var i det tidiga 1800-talet. Tog den form redan kort efter att prästerna 1732 befriades från skyldigheten att översätta förordningar från svenska till finska? Eller utvecklades den stegvis under en längre tid? En sak är klar – att helt negligera kungörandet var inget alternativ för en sockenpräst. Av ett rättsfall från 1805 lär vi oss nämligen att en präst i en finskspråkig församling inte kunde lämna en svenskspråkig kungörelse helt utan uppmärksamhet och åtgärd. Den som gjorde det riskerade att i likhet med kyrkoherde Elias Alcenius och kaplan Christopher Carlenius i Kelviå i Österbotten bli fälld för tjänstefel.²⁰

Det går strängt taget inte heller att hävda att detta att prästen återgav innehållet i en svenskspråkig kungörelse som ett sammandrag på finska var en allmän praxis i alla finska församlingar i riket. Det vi däremot kan säga med säkerhet är att det var så man gjorde i Uleåborgs län. Arkiven flödar tyvärr inte över med information om kungörandets praktik i församlingar där en svensk överhet kommunicerade med sina finskspråkiga undersåtar. Men den som letar efter någonting annat kan kanske igen en gång belönas med kompletterande information om kungörandets praktiker i finska församlingar.

---

20. Villstrand, 'Skriftlighet med förhinder', s. 346–347.